

матеріали по подготовке к изданию советских энциклопедий. – М. : Сов. энциклопедия, 1988. – С. 38–43.

³⁷ Гончар О. Щоденники: В 3 т. – К. : Веселка, 1988. – С. 241 (запис від 13 грудня 1975 р.).

³⁸ Там само. – С. 235 (запис від 1 грудня 1975 р.).

УДК

Олена Пастушенко,

головний спеціаліст департаменту атестації кадрів МОН України,
канд. філолог. наук

ІСТОРИКО-КНИГОЗНАВЧІ ДИСЕРТАЦІЇ ЯК ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

Розглядаються напрями та зміст дисертацій, присвячених дослідженню історії книжкових колекцій, що охоплюють наукові галузі історичних наук, книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства і соціальних комунікацій.

Ключові слова: періодика в Україні, історія книги та книжкових колекцій, дисертаційні дослідження, соціальні комунікації.

Історія періодики є надзвичайно актуальною темою в сучасних дисертаційних дослідженнях, зокрема, після створення в Україні Вищої атестаційної комісії та початком розвитку власної незалежної науки. На сьогодні захищено вже більше 130 дисертаційних праць, присвячених газетам та часописам. Періодика стала об'єктом філологічних, педагогічних, політологічних, історичних, філософських, правознавчих наук. Від 2008 р. центр досліджень періодики перемістився до галузі соціальних комунікацій, де було відкрито декілька спеціальностей, що своїм об'єктом обирають періодику, зокрема: 27.00.01 Теорія та історія соціальних комунікацій; 27.00.02 Документознавство, архівознавство; 27.00.03 Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; 27.00.04 Теорія та історія журналістики; 27.00.05 Теорія та історія видавничої справи та редагування. Безумовна більшість праць підготовлена у межах спеціальності 27.00.04 Теорія та історія журналістики, значно менше – у 27.00.03 Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. Не набрала вагу й спеціальність 27.00.05 Теорія та історія видавничої справи та редагування. Разом з тим, тема періодики є важливим об'єктом дослідження книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства.

Вивчення історіографічного аспекту розгортання дисертаційних досліджень в галузі історії періодики є важливим науковим завданням, що розкриває тенденції розвитку нових наукових напрямів, характеризують об'єктивний поступ окремих розділів науки, їхні масштаби і темпи розвитку,

актуалізують етапи інноваційних тенденцій в науці. Безумовно, дисертаційні праці не вичерпують усього кола наукових праць з проблеми, однак, вони концентрують результати опублікованих автором наукових досліджень, свідчать про науковий рівень опрацювання питання або проблеми в науці. Тому вивчення такого наукового явища, як дисертація завжди являє інтерес і є актуальним для науки.

Дослідження обраної нами теми є предметом спеціального аналізу. Єдиним дослідженням, присвяченим загальному бібліометричному та наукометричному аналізу дисертаційних праць з книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства (1994–2012), стала праця Л. А. Литвинової «Дисертаційні дослідження як джерело визначення стану і тенденцій розвитку книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства в Україні (1994–2012)», де авторка розкрила основні параметри і тенденції розвитку українського книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства на базі аналізу такого специфічного джерела як дисертація, представлена на здобуття ступеня кандидата та доктора наук [1]. У статті Л. В. Глазунової «Дисертаційні дослідження як індикатор розвитку бібліографічної науки в Україні на сучасному етапі», розглянуто коло дисертацій у галузі бібліографознавства (1991–2008), як показника тенденцій розвитку бібліографічної науки, однак питання періодики як джерела в бібліографічних дослідженнях не висвітлювалося [2].

Аналіз дисертаційних праць спеціальності 07.00.08 та 27.00.03, виконаних за період існування ВАК України, що містять дисертації з книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства, показав, що станом на 1993 р. періодика стала об'єктом спеціального дослідження лише (12 дисертацій).

Однак, вказана цифра не враховує комплексні книгознавчі дослідження, що містять різні аспекти історії періодики в контексті історії книги та видавничої діяльності. Вони, тим не менш, заслуговують на увагу з різних точок зору: змісту ретроспективних фондів бібліотек, історичних колекцій та зібрань, що сьогодні є історико-культурними фондами бібліотек; участі видатних книгознавців та бібліографів у редакційно-видавничому процесі. Ці комплексні книгознавчі праці є об'єктом цієї статті.

Перший напрям таких праць репрезентує дослідження історичних колекцій та зібрань, у складі котрих зберігалися періодичні видання, газети, часописи, наукові журнали. Так, у дисертації С. О. Булатової «Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських XVII – сер. XIX ст.: походження, доля та історико-книгознавча реконструкція» [3] увага

спрямована на книжкове зібрання польського магната Юзефа-Олександра Яблоновського (1711–1777), новгородського воєводи, вченого-енциклопедиста, члена різних наукових товариств, бібліофіла, мецената, просвітника, історика та природознавця, громадського діяча, нумізмата, картографа, сфрагиста, генеалога, астронома, механіка. Особлива увага приділяється бібліотечному фонду, де збиралася європейська, зокрема, польська і французька природнича та гуманітарна наукова періодика XVII ст., видання Академії наук. Висвітлено періодичні часописи, опубліковані за фінансовою допомогою Ю. Яблоновського, де відображена епоха Просвітництва, зокрема такі фундаментальні періодичні видання як «Akta Litteraria» (1755–1757) (редактором якого був Лаврентій Міцлер де Колов). Численні наукові контакти відображає передплата на видання європейських наукових часописів різних академій. Юзеф-Олександр Яблоновський заснував наукове товариство Яблоновського «Jablonoviana», яке почало видавати часопис товариства «Akta Societatis», ґрунтовний часопис, що й сьогодні видається в Європі.

У дослідженні Є. А. Біленького «Архів і бібліотека Шодуарів як джерело з історії колекціонування і біобібліографії в Україні XIX–XX ст.» показана діяльність найбільш відомого представника роду барона Станіслава Шодуара, вченого та бібліофіла, який мав дуже цінну нумізматичну колекцію. Він захоплювався науковими дослідженнями з історії та літератури, нумізматикою, тому випишував та замовляв багато періодичних видань, в тому числі нумізматичних. Від ґрунтовної фахової літератури XVIII – початку XIX ст., до сучасних часописів, іноземних і російських, зокрема, таких, як «Antique», «Отечественные записки», «Вестник Европы», «Северный архив», «Северная пчела» тощо [4].

Увага дисертаційного дослідження О. С. Рабчун була присвячена родовій книгозбірні Урбановських та Стажинських (XIX – поч. XXI ст.), аналізу змісту зібрання. Вона приділяє певну увагу характеристиці великої кількості періодики в цьому зібранні: газети, часописи, брошури, альманахи, Серед таких видань, зокрема, комплекти «Газети Варшавської», «Тижневик Віленський», «Монітор», французькій художній періодиці тощо [5].

Реконструкція змісту та детальний аналіз наявних цінних та рідкісних фондів, здійснений в дисертації М. О. Кривенко «Книгозбірня «Студіону» у Львові (1909–1940 рр.): історія, сучасний стан фонду», показав наявність в ній дуже цінної колекції передвоєнних періодичних видань релігійного,

богословського та наукового характеру [6]. Книгозбірня, яку заснував як наукову установу в галузі освіти і культури митрополит Андрій Шептицький, який поклав початок власним книжковим зібранням та бачив у ній центр наукових дослідження, містила понад 10 тис. примірників періодичних видань.

Так само й дослідження інших книгознавців, що розкривають історичні фонди бібліотечних зібрань зокрема, І. О. Римарович «Родові книгозбірні Правобережної України XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: історія та бібліографічна реконструкція» [7]; Т. Є. Мяскової «Історія комплектування та сучасний стан колекційних фондів бібліотеки Київського університету св. Володимира (1834–1927 рр.)» [8]. У дисертації Є. В. Рукавіциної «Бібліотека і архів митрополита Євгенія (Є. О. Болховітінова)» [9], розкриваються шляхи формування зібрання митрополита, вивчення долі зібрання та спроби його дослідження, проведено реконструкцію складу зібрання, де міститься значний фонд періодичних видань. Розкривається також і велика редакційно-видавнича діяльність митрополита у різних релігійних часописах, його методи роботи з текстами, науковим апаратом, формування структури журналів тощо.

Безумовно, у цих дисертаціях відсутній ґрунтовний аналіз періодики як виду видавничої справи, однак, наявність інформації про зміст фондів дозволяє історикам преси і наукової періодики звернутися до цих історичних бібліотек, що нині зберігаються в українських книгозбірнях.

Другий напрям репрезентує історико-книгознавчі студії видавничої, бібліотечної та бібліографічної діяльності видатних осіб та вчених, де значна увага приділена виданню літературних, культурно-просвітницьких, мистецьких та суспільно-політичних часописів. В такому випадку поняття «книга» розглядалася у широкому, категоріальному змісті як видавнича продукція, що охоплює й періодичні видання. Позитивною рисою такого підходу є можливість цілісного уявлення про багатоаспектну діяльність особи в культурному та науковому просторі; та місце редакційно-видавничого аспекту його внеску в розвиток видавничої справи та книгознавство.

Серед захищених дисертацій за цією спеціальністю виокремлюються три дисертації, де видавнича діяльність окремих постатей – Івана Франка, Івана Огієнка (митрополита Іларіона) та Івана Крип'якевича стосувалося видання часописів, газет та серій. Ці видання супроводжувалися детальними бібліографічними списками або повноцінними бібліо-

графічними покажчиками періодичних видань як довідковим апаратом.

Слід згадати докторську дисертаційну роботу Б. З. Якимовича «Іван Франко як книгознавець і видавець (1890-ті рр. XIX ст. – 1916 р.)», де розкрита діяльність Івана Франка у наукових періодичних виданнях НТШ як члена редколегії журналу «Зоря» (був органом Товариства з 1885 р.) та «Літературно-наукового вісника» (1898), де він опублікував понад 350 статей, рецензій та художніх творів [10].

У докторській дисертації В. П. Ляхоцького «Видавнича, архівно-археографічна та бібліотечно-бібліографічна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона)» [11] розміщується аналіз діяльності І. Огієнка як редактора і видавця українознавчих часописів, заснованих ним – «Рідна мова» (Варшава); «Наша культура» (Варшава), «Слово істини» та «Віра й культура» (Вінніпег) [12]. Розглядаються питання багаторічної кропіткої праці Івана Огієнка з підготовки цих часописів, обміркування структури, наповнення матеріалом, підготовка бібліографічних розділів та оглядів української книги, залучення автури, художнього оформлення та долі часописів. Ці часописи зіграли величезну роль у збереженні національної культури та ідентифікації українців, котрих доля вигнала за межі рідної Батьківщини.

Спеціально слід зупинитися на дисертації Т. О. Литвин: «Іван Крип'якевич як книгознавець» (К., 2008), в якій широко розкривається діяльність вченого як редактора, засновника та видавця часописів; показана роль І. П. Крип'якевича у культурно-освітньому та суспільно-політичному русі [13]. Як пише дисертантка, І. Крип'якевич вже з молодих років долучився до науково-організаційної та редакційно-видавничої діяльності, коли він взяв на себе роботу з авторами із різних регіонів України, редакторами, художниками, фотографами-документалістами, друкарями-лінотипістами, розповсюджувачів часописів і книжок, вів переговори з меценатами-видавцями, рекламодавцями української книжково-журнальної продукції. Так, дисертація висвітлює діяльність І. Крип'якевича з редагування львівського двотижневика «Дзвінок» за підзаголовком «Ілюстрована часопись для дітей і молодіжи», заснований 1890 р. Володимиром Шухевичем; літературно-наукового двотижневика «Ілюстрована Україна» (1913–1914); як став автора і видавця невеликого тематичного часопису «Історичні листки», що видавався у 1914 р. і присвячувався певним історичним подіям або персоналіям; як упорядника історичної частини рукописного часопису «Зоря» як «святочна одноднівка

золочівського пластового Коша» (1921 р. у Львові). Згадується й діяльність І. Крип'якевича в Українському таємному університеті у Львові (1921–1925), де він допомагав студентам видавати літографований журнал «Історичний вісник» (1923. Ч. 1–3), працював співробітником львівського журналу «Політика» (1925–1926). У 1925 р. він ініціював створення нового часопису «Туризм і краєзнавство» – органу Українського туристично-краєзнавчого товариства «Плай» у Львові, який редагував на громадських засадах. У 20-ті роки І. Крип'якевич деякий час був співробітником київського академічного журналу «Україна», випуск якого започаткував 1906 р. його вчитель Михайло Грушевський.

Отже, якщо перший напрям стосується змісту історичних фондів бібліотек, то другий напрям книгознавчих досліджень є багатоаспектним джерелом вивчення, безпосередньо особистісного фактора у редакційно-видавничій діяльності та розкритті історичних особливостей підготовки періодичних видань, розкритті багатоаспектної діяльності особи в культурному та науковому просторі.

Список використаних джерел

1. *Литвинова Л. А.* Дисертаційні дослідження як джерело визначення стану і тенденцій розвитку книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства в Україні (1994–2012 : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Лариса Анатоліївна Литвинова; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 19 с.
2. *Глазунова Л. В.* Дисертаційні дослідження як індикатор розвитку бібліографічної науки в Україні на сучасному етапі. – Вісник ХДАК. – Х., 2009. – Вип. 28. – С. 86–99.
3. *Булатова С. О.* Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських XVII – сер. XIX ст.: походження, доля та історико-книгознавча реконструкція : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство / Світлана Олегівна Булатова; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1999. – 17 с.
4. *Біленький С. А.* Архів і бібліотека Шодуарів як джерело з історії колекціонування і бібліографії в Україні XIX–XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство / Євген Андрійович Біленький; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського – К., 2001. – 18 с.
5. *Рабчун О. С.* Родова книгозбірня Урбановських та Стажинських як об'єкт історико-книгознавчого дослідження (XIX – поч. XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 27.00.03 Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство /

Оксана Станіславівна Рабчун; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – 16 с.

6. *Кривенко М. О.* Книгозбірня «Студіону» у Львові (1909–1940 рр.) : історія, сучасний стан фонду : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 27.00.03 / Маргарита Олександрівна Кривенко; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – 20 с.

7. *Римарович І. О.* Родові книгозбірні Правобережної України XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : історія та бібліографічна реконструкція : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 / Ірина Олегівна Римарович; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2001. – 17 с.

8. *Мяскова Т. Є.* Історія комплектування та сучасний стан колекційних фондів бібліотеки Київського університету св. Володимира (1834–1927 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 / Тетяна Євгенівна Мяскова; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2001. – 17 с.

9. *Рукавіцина Є. В.* Бібліотека і архів митрополита Євгенія (Є. О. Болховітінова) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 05.25.04 / Євгенія Віталіївна Рукавіцина; Центральна наук. б-ка ім. В. І. Вернадського. – К., 1995. – 24 с.

10. *Якимович Б. З.* Іван Франко як книгознавець і видавець (1890-ті роки XIX ст. – 1916 р.) : автореф. дис. ... д-ра істор. наук : спец. 07.00.08 Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство / Богдан Зіновійович Якимович; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2008. – 38 с.

11. *Ляхоцький В. П.* Видавничя, архівно-археографічна та бібліотечно-бібліографічна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.08 Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство / Володимир Павлович Ляхоцький; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2001. – 28 с.

12. *Ляхоцький В.* Просвітитель : Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (Митрополита Іларіона). – К. : Видавництво ім. О. Теліги, 2000. – 528 с.

13. *Литвин Т. О.* Іван Крип'якевич як книгознавець : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 27.00.03 Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство / Тамара Олександрівна Литвин; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2008. – 20 с.